

BAZI KAYNAKLARA GÖRE OSMANLI DÖNEMİNDE PAYENDAZ KULLANIMI

Naile Rengin OYMAN

Doç. Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Isparta, renginoyman@sdu.edu.tr,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6379-4755>

Oyman, Naile Rengin. "Bazı Kaynaklara Göre Osmanlı Döneminde Payendaz Kullanımı". idil, 74 (2020 Ekim): s. 1623–1641.
doi: 10.7816/idil-09-74-10

ÖZ

Türkler, Selçuklu ve Osmanlı döneminde çok güçlü bir dokumacılık kültürü geliştirmişler ve olağanüstü kumaşlar üretmişlerdir. Osmanlı dönemi dokumacılığı, özellikle 16. yüzyılda en görkemli dönemini yaşamıştır. Osmanlı'da "Saray Kumaşları" diye adlandırılan kumaşlar çok zengin malzeme ve desen içeriğine sahip, yüksek teknik ile dokunmuş kumaşlar olarak ticari unsur olarak da önemliydi. Osmanlı dönemi kumaşçılığı o kadar görkemli bir dönem yaşamıştır ki, padişahların yürüdüğü yollara altın ve gümüş karışımı, ipekli kumaşlar serilmesi gelenek olmuştur. "Payendaz", padişahın yürüdüğü yollara serilen kalın kumaştan yolluklara verilen bir isimdir. Osmanlı döneminde payendaz kullanımı ile ilgili günümüz kaynaklarında çok fazla yayın ve görsel olmadığı gözlemlenmiştir. Payendaz kumaşların Osmanlı kumaş sanatında kullanımına ilişkin, aynı zamanda teknik ve sanatsal özelliklerini ele alan yeterli kaynak olmadığı tespit edildiğinden bu çalışma yapılmıştır. Çalışmada, alanyazın çalışmalarının taraması gerçekleştirilmiştir. Tarama sonucu saptanan yazılı ve görsel kaynaklar sınıflandırılarak, kaynaklarda geçen bilgi ve görseller derlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı dönemi, ipekli, ipekli kumaş, ipekli yer örtüsü, Payendaz

Makale Bilgisi:

Geliş: 29 Temmuz 2020

Düzeltilme: 27 Ağustos 2020

Kabul: 18 Eylül 2020

Giriş

Osmanlı döneminde kumaşlar içinde en çok rağbet gören ve sevilenler, üretilmesi en zor ve zahmetli olanlardı. Keten, yün, pamuk gibi kumaş üretiminde kullanılan iplik çeşitleri içerisinde en değerli olanı ipekti. İpek kumaş üretmek diğer kumaşlara nazaran çok daha fazla emek istediği için zaman alıyor ve bu yüzden de en değerli kumaşlardan biri olarak kabul görüyordu. Bu değerli kumaşlar, devletlerarası ilişkilerin gelişmesini sağlayan ziyaretler gibi organizasyonlarda da diplomatik hediyeler olarak sunulurdu (URL 1). Kumaşlar aynı zamanda, Osmanlı törenlerinde de çok önemli bir yer tutardı. Saray hizmetlilerine ve yabancı devlet adamlarına giydirilen hilat denilen kaftanlar, giysiler, sancaklar, yer örtüleri ve duvar perdeleri, geçit ve törenlerde zenginlik, görkem unsuru olduğu gibi padişahın gücünün de göstergesi olmuşlardır (Atasoy vd. 2001: 21). İpekli kumaşların, özellikle de seraserin, padişah ya da şehzadelerin yaya veya atlı olarak geçecekleri yola serilmesi Osmanlı'da sadece askeri kutlamalara özgü bir durum değil, saygı ve bağlılığı da ifade etme yoluyla. İpek kumaşların Payendaz olarak kullanılması, diğer İslam Saraylarında yaygın bir geleneğin devamı niteliğindedir. Bu durum, aşiret kadınlarınca dokunmuş kumaşların başlıca zenginlik, güç ve sosyal konum belirleyicisi olarak görüldüğü göçebe Türklerin tarihi geleneklerini de hatırlatır (Atasoy vd. 2001: 30). Payendaz serme geleneği, günümüzde tören ya da önemli resmi ziyaretlerde protokolde kullanılan kırmızı halı serme geleneğinin Osmanlı dönemindeki yansımasıdır. Kırmızı halı, kutlama, açılış veya resmî ziyaretler gibi karşılama ve uğurlama törenlerinde protokoldeki kişilerin geçiş yollarına sermek için kullanılır (URL 2). Kırmızı halı serme geleneği çok eski dönemlerden günümüze kadar gelmiş bir gelenektir. İlk olarak, Aiskhylos'un M.Ö. 5. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen, Antik Yunan'da Eshilos'un Yunan mitolojisinden esinlenen oyunu Agamemnon isimli tragedyasında şunları yazar: "Miken kralı Agememnon'un karısı Clytemnestra, kocasını karşılamak için tanrıların kullandığı bir yöntemle başvurur ve yoluna kırmızı işlemeli bir halı serer. Agamemnon önce "Kral tanrı değil, sadece ölümlü bir insan" diyerek halının üstünde yürümez. Clytemnestra ısrar edince, mağrur Agamemnon halının üzerinde yürür. Böylece Clytemnestra, kocasının kendini beğenmiş biri olduğunu kanıtlar. Bu olay, Batılılar için genellikle kırmızı halı serme geleneğinin miladı olarak kabul edilir (URL 3). Törenlerin vazgeçilmez geleneği olan önemli kişilerin geçtiği yola değerli bir kumaş serme geleneği, Osmanlı döneminde Payendaz kumaşlarla devam etmiştir. Osmanlı Sarayında padişah, kılıç kuşanma töreninden sonra atla Topkapı Sarayı'na dönerken perde kapısından kubbealtına kadar giden yol şallarla kaplanırdı (Atasoy vd. 2001: 31).

Payendaz: Padişah ve maiyetindekilerin bir kente girişinde, atının ayaklarının altına serilen kumaşlara verilen isimdir (Esiner Özen 1982: 329). Payendaz'ın kelime anlamı: 1. Ayak atan, ayak atmış (Osmanlıca'da yazılışı: pay-endaz), 2. Bir hükümdârın, büyük bir kimsenin geçeceği yere serilen halı veya çuha, kadife gibi değerli kumaş olarak tanımlanır (URL 3). Bazı törenlerde uzunluğu 1 km'yi bulurdu. Padişah geçtikten sonra bunlar, tören hizmetini yapanlarca parçalar halinde bölüşülürdü. Bayram ve benzeri günlerde padişahın geçeceği yerlere serilen payendaz gümüş veya altın sırma tellerle karışık olarak dokunurdu. Şair Esat Bey, bahçedeki akarsuları, suyun üzerinde oluşan yakamozlarla diba kumaşına benzeterek nevrüz sultanın bayram gezisi için döşendiğini belirtmektedir:

Berây-ı 'îd pâ-y-endâz içün sultân-ı nev-rûza

Değil cûlar su dibâsı döşendi gülşene yer yer (Ş. Esat) (Aypay 2005: 7).

1582 yılında, Şehzade Mehmed'in, sünnet düğünü için gittiği İbrahim Paşa Sarayı'na girişinde atının ayakları altına, altın ve gümüşle dokunmuş seraserler serilmiştir. Bu olay hem Surname hem de Şehinşahname minyatürlerinde görülmektedir (Şekil 1), (Atasoy vd. 2001: 30). Nakkaş Osman'ın yapmış olduğu minyatürlerdeki kişilerin kaftan kumaşları, resmi geçitte lonca üyelerinin ellerinde taşıdıkları, yollara serdikleri "payendaz" adı verilen ipekli yer örtülerinin desenleri, o dönem kullanılan kumaş çeşitleri, nerelerde, nasıl kullanıldıklarına dair görsel bilgiler aktarır (Şekil 2). Eserin metninde törende betimlenen kumaşlarla ilgili açıklamalar vardır. Burada, Darüssade kapısına kadar seraser, diba, zerbaft, atlas, kemhaların kucak kucağa taşındığı ve yerlere payendaz serildiği yazılmıştır (Öz 1946: 18), (Akpınarlı vd., 2012: 182-183).

1. Payendaz Kullanımından Söz Eden Kaynaklar:

Osmanlı döneminde Payendaz kullanımı, görsel ve yazılı kaynaklardan yararlanılarak tespit edilmiştir. Payendaz dokumaların kullanımından söz eden, yazılı kaynaklar; Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Başbakanlık Osmanlı arşivleri, kitap, makale ve bildiriler, Görsel kaynak olarak; Osmanlı dönemi ile ilgili yapılan Avrupa

gravürleri ve Osmanlı dönemi minyatürlerinden yararlanılmıştır. Çalışmada, özellikle Levni'nin Surnâme-i Hümayûn isimli eserinde, Nakkaş Osman'ın Şehinşahname ve Nadiri Divanında betimlenen eserlerde Payendaz kullanımına dair saptamalar yer almıştır.

1.1. Yazılı Kaynaklar:

Osmanlı döneminde Payendaz kullanımı ile ilgili yazılı kaynaklar; kitaplar, dergilerde yer alan makaleler, internet kaynakları, seyahatnameler ve tezler olarak incelenmiştir.

Kitaplar:

Atasoy - Denny – Mackie - Tezcan kitabında,

Tarihçi İbrahim Peçevi, Kanunî Sultan Süleyman'ın 1534'de Tebriz'e girişini, Tebriz ahalisi padişahın atının ayakları altına en kıymetli kumaşları serdiler..” diyerek anlatır. “...Padişahın İstanbul'a dönüşünde de boy boy kumaşlar saray yoluna serilmişti. 1596'da Sultan III. Mehmed Eğri seferinden döndüğünde, üç gün boyunca devam eden kutlamalar sırasında, kumaş tüccarları zafer alayının şehre girdiği yolun iki yanına ala seraser ve diba ve atlas ve kemha ve çatma ve serenk perdeler asmıştı...” Eğri Fetihnemesi'nde çift sayfa olarak gösterilen bu sahne zafer takımının sol üstünde kıvrılan kumaşın hayvansal motifli ejderha motifleri dikkat çeker. Bu davranış, aynı zamanda Hz. İsa'nın at üstünde Kudüs'e girişinin İncil'deki tasvirine göre, Yakın Doğu tarihinden de gelmektedir. Buradaki betimine göre “O gittikçe yollarına elbiseler serdiler” (Luka İncili XIX. Bab 36) (Atasoy vd. 2001: 24, 30.),

denilmektedir.

Ortaylı kitabında;

“Valide Sultan Taşlığı'ndan Ocaklı Sofa'ya açılan Taht Kapısı, padişahların Harem içinde at ile geldikleri son noktadır. Özellikle Eyüp Sultan'a Kılıç Alayı'na buradan giderler, dönüşte de aynı yolu izlerlerdi. Kılıç Alayı'na gidileceği vakit buradan Perde Kapısı'na kadar kırmızı payendazlar döşenirdi” (Ortaylı 2008: 170), demektedir.

Cuhadâr, kitabında;

“Biniş yerine varıldığında, iskemleye al payendazlar serilir, padişah karadan getirilen atına biner, maiyeti atlanır, yakınındaki bir camiye gidilerek namaz kılınır, sonra bahçeye veya köşke gidilirdi” (Cuhadâr Hafız Hızır İlyas Ağa 1987: 63) diye ifade etmişti.

Vusûlî Divan'ında;

“Peyklerin kışlaları Sultanahmet Camisi civarında bulunmakta idi. Protokoldeki yerleri sultanın önünde ve solakların aksine sağ tarafındaydı. Peykler XVI. yüzyıla kadar savaş dışında silah taşımazlar, padişahın şehre girişinde atının ayağının altına serilen payendazları taşımakla görevli olurlardı” (Taş 2010: 237) denmiştir.

Uzunçarşılı ve Reyhanlı, kitabında,

Padişahlar, sefere veya gezintiye çıktıklarında, uğradıkları büyük kasaba ve kentlerde, kente girerken yolun üzerine ayağının altına payendaz ismiyle kumaş döşenirdi; padişahların seferden avdetle İstanbul'a veya Edirne'ye gelişlerinde veya gidişlerinde esnafın payendaz olarak kumaş takdim eylemeleri kanundu, bunu önce Müslümanlar, sonra gayri Müslimler takdim ederlerdi. Bu kumaşların padişahın maiyeti olan solaklarla peyklere ve şatırlara ihsan olunması usuldendi (Uzunçarşılı 1984: 63, Reyhanlı, 1983: 86),

diye yazmıştır.

Necipoğlu, kitabında:

“Sultanın Dış Hazine'yi ziyaret ettiği nadir durumlarda yerlerine halılar serilir, içerdeki ahşap galerilerine perdeler takılır ve kapının karşısına bir taht-ı hümayun konurdu. Atından inip tahtına kadar yürüyeceği yola değerli kumaşlar yayılırdı” (Necipoğlu 2007:123) yazmıştır.

Aynı kitapta *Necipoğlu*;

"Özel olarak sahnelenen bu gösteri sırasında ikinci avlu, Dış Hazine'den çıkarılan değerli halılar, perdeler ve kıymetli kumaşlarla bezenirdi" (Necipoğlu, 2007: 92) şeklinde belirtmişti. Buradan anlaşıyor ki, Sultan, Topkapı Sarayına gelen değerli elçi ve konukları bu kumaşları, gücüyle etkilemek için kullanıyordu.

Cenkmen, "Osmanlı Sarayı ve Kıyafetleri" isimli kitabında, Edirne Sarayı başlığında;

Bu saraylarda oturan Padişahların Edirne'den İstanbul'a gelip gidişlerinde yerlere payendaz kumaşlar serilirdi ve bunların Peyklerle Şatırlara ihsan olunması usulden idi (Nimeti Efendi Kanunnamesi S.96), (Cenkmen 1948: 7) diye yazmıştır.

Cenkmen, kitabının Bahşiş ve Payendaz başlığında;

"Padişahlar sefere gidişlerinde (Sefer bahşişi) dağıtırlardı. Cülüs bahşişi divanında ulufe divanı gibi arza girilmezdi. Padişahlar zapt ettikleri yerler halkına amanname verirler ve ahitname hükmüncü yemin ederlerdi. Harp sonunda gazi unvanını alırlardı. Bir şehre girerken padişahın atının ayağının altına atılan kumaşlara Payendaz denirdi. Esnafın payendaz kumaş takdim etmeleri kanundu. Eski minyatürlü kitaplarda görülen padişahın geçtiği yerlere serilen kumaşları gösteren resimler bu hadiseyi ifade etmektedir (Cenkmen 1948: 61)

şeklinde yazmıştır.

Cenkmen, aynı kitabın, Mütefferika başlığında ise;

Osman imzalı No. 67. Saray-ı Ced-i amirede (payendazlık) hizmetinde kullanılmak üzere Tersane-i amire zindanındaki esirlerden beş neferin verilmesine dair (Cenkmen 1948: 300) yazmıştır.

Özkan, kitabında;

Sultan atıyla bir tarafa gitse daima atının önünde bir asker yürür (Ayni K24/10, Çakeri Ktl/1-3). Sultanın geçtiği yerlere halılar (payendaz) serilirdi (Ca'fer Trk 8-1/7) (Özkan 2007: 58) diye yazmıştır.

Dergiler:

Öz, 1937 yılında Topkapı Sarayı müzesi Müdürü olduğu dönemde, "Bir Saray Düğünü" isimli yazısında;

Bu çadırların arasında on altı direkli birer kâşane cesametinde olanları da vardı. Üzerlerinde altın yaldızlı alemler parlıyor. İçleri en kıymetli ipekli kumaşlar, sırma ve rengârenk ipeklerle işlenmişti. Sedirler, çatmalar, sırmalı ehramlarla döşendiği gibi yerleri de Zerdüz nihailer, kıymetli Türk ve İran halıları örtüyordu. Yollara ayrıca payendaz denilen sırmalı kumaşlar serilmişti (Öz 1937: 7), (URL-13)

demektedir.

Şahin, makalesinde;

"Eskiden önemli kişilerin veya değer verilen kimselerin yollarına değerli kumaşlar serme âdeti vardı. Kemâl Paşazâde'nin Yûsuf u Züleyhâ mesnevisinde yola kumaş serilmesi âdetine gönderme yapılırken eksûndan söz edilmesi yine bu bağlamda dikkat çekicidir:

Döşediler yola dîbâ vü eksûn
Yüridi atlas üzre mâh-ı gerdûn (Demirel 1979: b.2867), (Şahin 2016: 136).

şeklinde ifade etmiştir.

İpek, makalesinde;

"Paşa, yerde biten çimenleri ve arasında biten renk renk çiçekleri ipekli ve nakışlı bir kumaşa benzetiyor. Sonra bu kumaşın ilkbahar sultanına payendaz yani yol halısı olmak üzere tabiat tarafından döşendiğini söyleyerek bir hüsn-i talil yapıyor" yazmıştır (İpek 2016: 1023).

İnternet Kaynakları:

"Kılıç alayına denizyoluyla çıkışta ise padişah sabah namazından sonra haremde taht kapısı önünde atlanır, al payendazlar üstünde ilerleyerek Perde Kapısı'ndan çıkıp Sinan Paşa Köşkü'ne iner veya Orta Kapıdan çıkıp Yalı Köşkü'ne gelirdi" (URL-5).

Tezler:

Kurul tezinde; "I. Ahmet figürünün yer aldığı bir diğer minyatürde gösterişli elbiseler içerisindeki Sultan; yanında peyk ve solakları olduğu halde payendazlar üzerinde, süslü atı ile Edirne'ye doğru ilerlemekte iken resmedilmiştir" (Kurul 2012: 84) yazmıştır.

Soyyığıt tezinde; "...Sultanı izleyip duada bulunan Hasodalı üç ağa ve diğer zevat üst sırada göze çarpmaktadır. Olayı izleyen Edirneliler ise resmin en alt sırasında ve en üst sırasında yerlerini almıştır" (Soyyığıt 2013: 13) diye ifade etmiştir.

Cimilli tezinde; "Lokman'ın Şehinşahnamesi'nde Saltanat Kapısı görülmese de Eski Saray Kapısı önündeki Şal törenleri de en yaygın yöntemiymi. İpeklerin yer örtüsü ya da payendaz, yani ayakla basılacak örtü tasvir edilmiştir. Sultan atıyla kapının önünde atının ayakları altına serilen uzun şallara basmaktadır.

Cimilli aynı tezin bir başka sayfasında;

Padişah ve şehzadelerin yay veya atlı olarak geçecekleri yollara kumaş sermek, sadece askeri törenlerdeki kutlamalarla ilgili değil, aynı zamanda saygı ve bağlılığı ifade etmenin de en yaygın yöntemiymi. İpeklerin yer örtüsü ya da payendaz, yani ayakla basılacak olarak kullanılması, diğer İslam saraylarında da görülen bir geleneğin devamı olmasının yanında, kadınlarınca dokunmuş kumaşların başlıca zenginlik, güç ve sosyal konum belirleyicisi olarak görüldüğü Türklerin eski tarihi geleneklerini de hatırlatır.

diye belirtmiştir (Cimilli 2007: 237).

Seyahatname:

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde;

"Kalai Hama
Ahalisi istikbale çıkub Selim Hanın payi semendine payendazlar idüb kal'ai (te) selim eyleyüb mirliva Turhan Beğ oldu Andan"
Kal'ai Humus
"Cümle halkı payendaz ile istikbale çıkub mirlivalığı İhtiman zadeye ihsan olundu....." (Çelebi 1938:101) şeklinde yazmıştır.
Şam ve Trablus
"Güzelve Kasım paşaya verilüb donanmai hümayun Trablus'a gelmek ferman olundu Andan Selim Şah azametle Şahı [1 (Yıldız nüshası Şam)] üzre gidüb Şama karib vardıkda Hayre Begin hayır haklığı sebeb ile Gavrinin Şam ve-zirin [2 (Veziri)] olan Canbezdi cümle ehli Şam ile Şahın payi semendine yüzler sürüb cerayiminden af olunub yine Can berdiye eyaleti Şam ihsan olunub mevleviyyet Monla Efendiye sadaka olunuş Selim Şah bir alayı azım ile Şama dahil olub cemii rahlarına diba ve şeyb ve zerbafe payendaz idüb sene tarihinde..." (Çelebi 1938:109).
demıştır (Çelebi 1938: 162).

Bruinessen ve Boeschoten, çeviri kitabında,

"keşan-ber-keşan sürüyerek qal'e-i Diyarbekre manşur u muzaffer dahil oldugda paşa-(13)-nun rahına payendaz-i harirler döşeyip hoş-amed gurbanları zebh olunup hagire Balıgh ayazma qurbında 'Osman-Paşa-zade' (14) hanesin gonag verdiler..." şeklinde ifade etmiştir (Bruinessen vd. 1988: 194).

1.2. Ulaşılabilen Görsel Kaynaklar

Osmanlı dönemi ipekli kumaşlarında Payendaz kullanımına dair görsel kaynaklar, o dönem yapılan minyatürlerden anlaşılmaktadır. Minyatürler, döneme ait bazı tarihsel kayıtları belgeleyen önemli kanıtlardır.

Minyatürler

Minyatürlerde betimlenen kumaşlar ile değerli bir belge değeri taşıyan, günümüze kadar gelen kumaş örnekleri ile karşılaştırıldığında Türk kumaş sanatının gelişimini açıklaması bakımından görsel kaynaklardan Minyatürler, bilimsel araştırmalarda çok önemli bir yer tutmaktadır. Sultan III. Murat' ın (1574–1595) oğlu Şehzade Mehmet'in 1582'de İbrahim Paşa sarayında yapılan sünnet düğünü nedeniyle yapılmış, 432 sayfa ve 427 minyatürden oluşan "Surname" adlı eser, bu nedenle yapılan eğlenceyi, töreni, getirilen hediyeleri ve lonca örgütlerinin geçit törenlerini yansıtır.

Nakkaş Osman tarafından yapılmış minyatürlerdeki kişilerin kaftan kumaşları, resmigeçitte lonca üyelerinin ellerinde taşıdıkları, yollara serdikleri "payendaz" adı verilen kumaş örtülerinin bezemeleri dönemin kumaş çeşitleri, desenleri ve nerelerde, nasıl kullanıldıklarına dair çok iyi bilgiler verir. Eserin metninde töreni tarif ederken kumaşlarla ilgili açıklama vardır. Darüssade kapısına kadar seraser, dıba, zerbaft, atlas, kemhaların kucak kucağa taşındığı ve yerlere payendaz serildiği yazılmıştır (Öz türk 2010: 36), (Akpınarlı, Balkanal 2012:182-183).

Resim 1. Şehzade Mehmed'in At Meydanı'ndaki İbrahim Paşa Sarayı'na Gelişi, Surname (yaklaşık 1582) (TSM Kütüphanesi, env. No. H. 1344, yaprak 12 a. Yeniçeriler şehzadelerin geçeceği yollara top top seraserler döşemişlerdi (Atasoy vd. 2001: 24).

Şehzade Mehmed'in 1582 yılında sünnet düğünü için gittiği İbrahim Paşa Sarayı'na girerken atının ayakları altına, altın ve gümüşle dokunmuş seraserler serilişi hem Surname'de, hem de Şehinşahname'de görülebilir (Resim 1). Atın ayakları, bu paha biçilmez kumaşların üzerinde nal ve çivilerinin izlerini bıraktıkça, sanki cennet bu atlasları onurlandırmışçasına, güzel dibaların yüzlerinde, yüzlerce ay yıldız belirlediği anlatılır (Öz 1950: 71), (Atasoy vd. 2001: 31).

Resim 2. Nakkas Osman tarafından resmedilen Seyyid Lokman'ın kaleme aldığı 1582'de Sultan III. Murad'ın Şehzadesi III. Mehmed'in Eski Saray'a Gelişi, Şehinşehname-i Murad-ı Salih (Yardımcı 2016: 235).

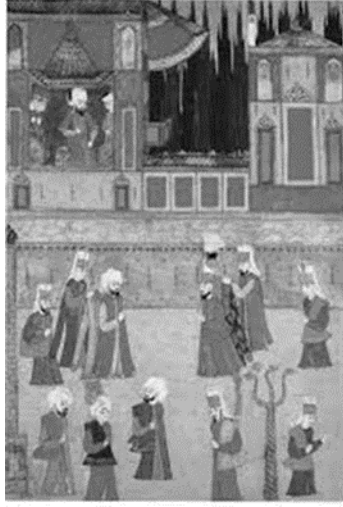
Resim 3. Şehinşehname'den Bab-ı Hümayun, Nakkaş Osman, 16. yy (URL-6)

Resim 4. I. Ahmet Edirne’de, Nâdiri, Divan, 1605 civarı
TSM. H. 889 y.10a. (Bağcı vd. 2006: 213, resim. 175)

2. Osmanlı İmparatorluğu'nda İpeğin Tekstillerde ve Törenlerde Kullanımı

Osmanlı İmparatorluğu'nda ipek, iktidarın ideolojisini yansıtan ve bu gücün imparatorluk ötesinde projeksiyonunu kolaylaştıran bir unsurdur. 16. yüzyılın ortalarında, Osmanlı sarayına gönderilen Habsburg Büyükelçisi Ogier Ghiselin de Busbecq, imparatorluğun ihtişamını ve gücünü ifade etmede tekstillerin rolünü neredeyse öne çıkarmıştı. İpek kumaşın diplomatik hediye olarak işlevi nedeniyle, imparatorluk içinde, önemli bir sanatsal ifade biçimi, sanatsal fikirlerin aktarımı için önemli bir araç ve ekonomide önemli bir faktördü (İda 2012:180). Altın, gümüş tellerle dokunmuş ipekli kumaşların Osmanlı saray yaşamındaki yeri tartışılmaz. Bu değerli kumaşlar sadece ihtiyaçtan değil, ülkenin refah düzeyini de yansıtan önemli bir simge niteliğindeydi. Osmanlı Devleti ipek ve ipekli ürünlerden birçok kez aldığı vergilerle hazineye büyük gelir sağlıyordu. Bu nedenle, altın ve gümüş telin dokunması ve devlete büyük gelir getirmesinden dolayı kumaş dokumacılığı devletin kontrolü altına girmiştir. İpek, Osmanlı kamu törenlerinde ve üst sınıf kültürde önemli bir rol oynamış, böylece statü ve devlet görevlileri için ortak bir tazminat biçimi haline gelmiştir. Osmanlıya ait topraklarda, her türlü kumaş, büyük miktarlarda pamuk (Suriye’de), Ankara tiftiğinin (Anadolu da) yanı sıra keten ve yün üretilirdi. Ancak erken dönemden itibaren, ipek, lüks ve servetle bütünleyici bir ilişki sürdürdü. Sadece saray giysileri için tercih edilen bir kumaş değil, aynı zamanda Osmanlı sarayı ritüelinin tüm ayrıntılı yapısı, maaşlar ve devletin ekonomik yapısı, neredeyse ipeğin etrafında kurgulanmıştı. Ölen sultanların cenazeleri, yeni sultanların katılımı ve kılıç kuşanma gibi törenler bir Osmanlı sultanının hayatında sadece bir kez gerçekleşirdi, ancak diğerleri saltanatı boyunca tekrarlanırdı. Örneğin, padişahların kraliyet ikametgahının dışındaki bir camide, Cuma selamlığına katılmaları gelenektir. Saltanatı boyunca padişah kendisini bu haftalık fırsattan, halka sunma fırsatından yararlanırdı, aynı anda fiziksel refahını onaylardı, ihtişamını ve gücünü gösterirdi. Bazen yabancı büyükelçiler, Türk sultanının görkemini ve Osmanlı törenlerinin parlaklığını göstererek onları etkilemek amacıyla geçit törenlerini izlemeye davet edilirdi. Velihahtların sünnetini onurlandırmak için düzenlenen şenlikler, muzaffer geçit törenleri her fırsatta, muhteşem bir şekilde giyinmiş padişah ve çevresi halkın beğenisini kazanırdı. Yeniçerilerin ödemelerinin Cuma günü dağıtılması bile, bu gibi durumlarda yabancı büyükelçilere açılırdı (İda 2012: 180).

Resim 5. Şansölye üyelerine, komutanlara, subaylara ve Yeniçeri liderlerine hilat kaftanlarının sunumu, Surnâme-i Hümayûn, yaklaşık.1582, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, H1344, yaprak 425b-426a. (İlida 2012: 183).

16. yüzyılın ortalarına kadar, ağırlıklı olarak Bursa'da lüks ipek kumaş üretiliyordu. Bu dönemden sonra Bursa'da yapılan ipek kumaşın kalitesi giderek kötüleşti ve Osmanlı sarayının taleplerini karşılayamadı. Sonuç olarak, Bursa'nın İstanbul'la olan ticaretinin doğası değişiyordu ve İstanbul, lüks ipek tekstillerin üretim merkezi olarak Bursa'nın yerini aldı. 1575 yılında sarayın emirlerini kaydeden belgelerde herhangi bir tür serâser bulunmamaktaydı. Uzunlukların büyük bir kısmı orta ve düşük kalitelerdi. Bursa'nın saraydan tekstil talebini karşılayamama sorununu çözmek için, 1550'lerin sonlarında İstanbul'da imparatorluk dokuma atölyesi kurulmuştu. Kanuni Sultan Süleyman'a büyük vezir olarak hizmet veren Rüstem Paşa'nın İstanbul'da tekstil üretimini teşvik etmesi dikkat çekicidir. Öte yandan, 17. yüzyılın ortalarında Osmanlılar, yerli üretimdeki artışla birlikte ham ipek kaynağı olarak İran'a olan tam bağımlılıklarından en azından kısmen kurtulabilmişlerdi. Verimli Bursa Ovası, dut ağaçları ile donatılırken, Osmanlıya ait Arnavutluk ve Mora'da ipek bolca üretiliyordu. İstanbul'un ticaret bölgesinin merkezinde tekstil endüstrisine adanmış çok sayıda han vardı. Bedesten, Fatih Sultan Mehmed tarafından kurulan ticaret bölgesinin odak noktasıydı. II. Evliya Çelebi'nin belirttiği gibi, 1640 civarında, İstanbul'da ipek tekstili ile uğraşan bir dizi pazar ve tüccar vardı. İstanbul'da saray kontrolü altında çalışan ehl-i hiref olarak bilinen zanaatkarlar topluluğu Brokar, kadife ve serâser üretirlerdi. 1574'ten sonra sadece İstanbul'daki imparatorluk atölyelerinin altın kullanarak kumaş üretilmesine izin verilmişti.

3. Payendaz Kumaş Çeşitleri ve Kaynaklara göre Payendaz Örnekleri

3.1. Payendaz Kumaş Çeşitleri

Payendaz, ipekli yer örtüleridir. Payendaz kullanımında ipekli kumaşlardan en çok Seraser dikkati çekmektedir. Daha sonra, diba, eksun, zerbaft, atlas, kemha kumaşlar da önemli yer tutarlardı.

Seraser: Farsça kökenli bir kelime olup büsbütün ve baştanbaşa anlamlarını taşır (Özata 2012; 50). XVI. yy. da İstanbul'da çok tutulmuştur. İhsan olunan hil'atlerde ve ağır, kıymetli kürk kabı olarak kullanılmıştır. Bu kumaşın hass-ül-has seraser, vezir seraseri, beylerbeyi seraseri, evsat seraser, edna seraser adıyla beş çeşidinin yapıldığı kayıtlardan anlaşılmıştır (Esine Özen 1982: 332).

Altın ve gümüş ipliklerle dokunmuş kumaşlar arasında en etkileyici ve pahalı olan kumaşlardan olan seraserde desen, altın alaşımli telin sarı ipeğe, gümüş telin ise fildişi renginde ipek iplik etrafına sarılması ile dokunur. Bunun nedeni, değerli metali israf edilmemesi içindir. İpek çözgü, altın alaşımli gümüş veya doğrudan gümüş atkı veya altın tel ile dokunur (Gürsu 1988: 26, Yardımcı 2016: 234).

“Tüm yüzeyinde altın ve gümüş metal ipliklerin kullanıldığı genellikle desenlerinde renkli ipek ipliklerle kontur

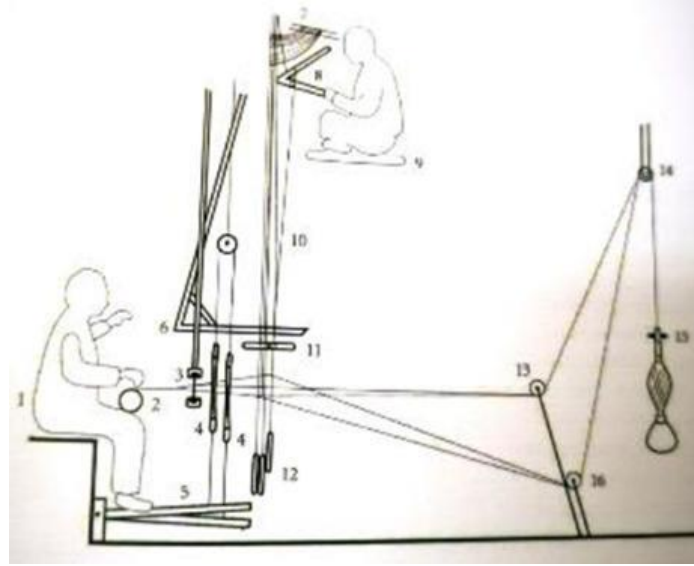
yapılan Seraser kumaşlar, saf altın iplik olarak kullanılması için çok yumuşak olduğundan gümüş ile alaşımlanırdı. Alternatif olarak, gümüş iplik sarı ipek etrafına sarılır, gerçek altın görünümüne yakın etki sağlanırdı. Sonuçta ortaya çıkan kumaşlar gösterişli, ağır ve son derece pahalı olduğundan, öncelikle sultanlar veya büyük sadrazamlar için, sarayın denetiminde İstanbul'da üretim yapılırdı" (Tezcan ve Delibaş, 1980:15, Kartal ve Gürcüm, 2018:72).

1502 tarihli Kanunname-i İhtisab-ı Bursa'da Seraser'den hiç söz edilmemişti, bu nedenle 16. yüzyılın ortalarına kadar kullanılmadığını varsayabiliriz. Ağır ve pahalı bir kumaştı. Bu yüzden çok değer verilen seraser kumaşları, padişah ve şehzadelerinin yaya veya atlı olarak geçecekleri yola sermek saygıyı ve bağlılığı ifade etmektedir.

Saray denetiminde belirli standartlara göre dokunan seraserler, dokuma tekniği, iplik özellikleri, renk, motif ve kompozisyon özellikleri bakımından eşsizdir (Atasoy vd. 2001: 192). Seraser dokumalarda tamamen gizlenen iç çözümlerin daha düşük kaliteli katlanmış ipek iplikler olduğunu, bağlantı çözümlerinin daha ince, gevşek bükümlü ya da katlanmış olduğunu, desen atkılarının bükümsüz, birbirine yakın en az üç adet ince ya da en fazla beş adet kalın iplikten oluştuğunu belirtmiştir (Kartal vd. 2018: 73).

Oğuz, "Türkiye Halkının Kültür Kökenleri" isimli kitabında, 1564 tarihli bir fermana; Seraser, Zerbaft ve Şahbenek gibi kumaşların isimlerinin geçtiği; Seraser'in, Has-ül Has Seraser, Vezir seraseri, Beylerbeyi seraseri, Evsat seraseri gibi türlerinin de dokunduğu ifade edilmiştir (Oğuz 2004: 262).

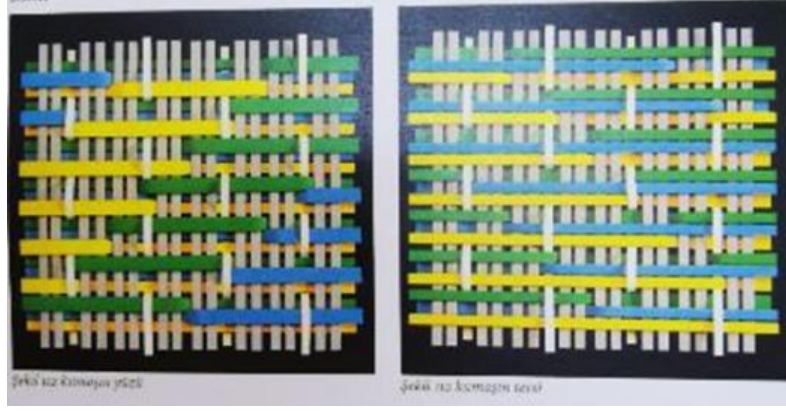
İpek kumaşlar, çekmeli tezgah denilen tezgahlarda dokunurdu (Şekil 6). Bu tezgahlar daha sade gücü tezgahlarının özellikleriyle, karışık desenlerin yaratılmasında çok önemli olan desen takımının birleşiminden oluşurdu (Necipoğlu 1991; 67). Çekmeli tezgahlar, Çin ve Suriye'de yaklaşık aynı zaman diliminde M.S. I. yüzyılda geliştirilmiştir. Çekmeli tezgah dokumacılığı da yavaş yavaş doğudan batıya, Orta Doğu yoluyla İspanya'daki İslami dokuma merkezlerine, Bizans'a ve Avrupa'ya yayılmıştır. Osmanlı'da uzmanlar, üç ana dokuma tekniğinin belirgin özelliklerine göre, her çekmeli tezgah iki takım çözgü ipliğiyle kurulurdu. Seraser kumaş için, bağlantı çözgüsü, yapısal dokuma takımındaki gücülerden, iç çözgü ise aşağıdaki nakşın ip kayışlarından geçirilirdi (Atasoy vd. 2001: 198).

Resim 6. Çekmeli tezgah (Atasoy vd. 2001: 198).

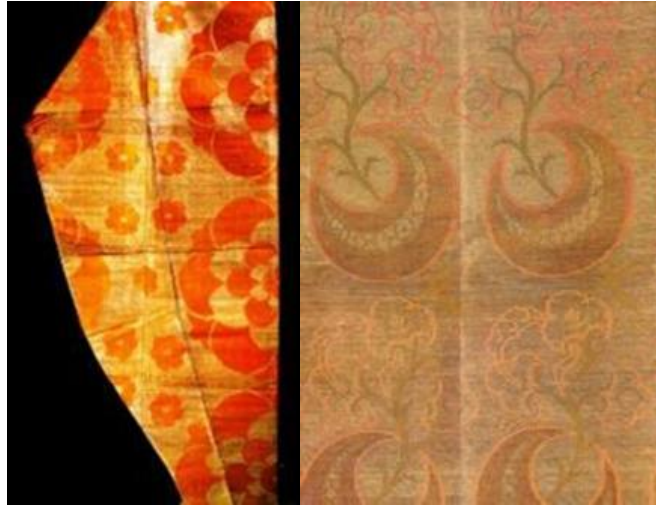
1. Dokumacı, 2. Kumaş Levendi, 3. Dokuma tarağı, 4. Gücüler, 5. Ayak sürgüsü, 6. Açılı kanca 7. Programlanmış desen birimini yani nakşı oluşturan ilmekler 8. Kaldırılmış çekim ipini tutan kanca 9. Dokumacı çırağı 10. Çekim ipi 11. Desen takımı 12. Çekim iplerini gergin tutan ağırlıklar 13. Üst çözgü takımı 14. Çıkırık 15. Çözgüleri gergin tutan kurşun denge topu 16. Altın yaldızlı klapdan çözgü takımı

Seraser iki takım çözgü ile dokunur. Dokuma ipliğinde kullanılan gümüş iki kere işleminden geçirildiği için özelliğini kaybeder. Bu nedenle seraser üretimi kontrol altında tutulmuş, 16. yüzyılda seraser işleyen tezgahların sayılarının azaltılması için emirler çıkarılmıştır (Tezcan 2002; 12, 407).

Resim 7. Bir Osmanlı Seraser'inin dokuma örgü yapısı (Milton Sonday dokuma Şeması) (Atasoy vd. 2001: 221)

Diğer kumaş çeşitlerine nazaran Seraser az sayıda günümüze ulaşabilmiştir. Topkapı Sarayı'nda bile, iyi kaliteli seraser kaftanların sayısı, birlikte giyildikleri şalvarların sayısından azdır (Şekil 7).

Resim 8. Rozet desenli Seraser Şalvar, Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul, env. no. 13/965, 16. y.y. sonu, uzunluk: 140 cm, tezgah eni: 67 cm (sol) Seraser kumaştan yapılmış çocuk kaftanı, 17. y.y. ilk yarısı, TSM 13/265 (Gürsu 1988: 147) (sağ)

Dibâ ve Eksûn ((iksûn): Fransızların “Brocard” adını verdikleri çiçek nakışları ile dokunmuş kaliteli ipekli kumaştır. Bazen çeşitli renklerde çiçeklerin arasına altın teller de atılırdı (Koçu 1967; 89).

Diba atlasla kemha arasında bir kumaş cinsidir. Zemini atlas dokuma, telli ve desenlidir. Dokumasında kullanılan klapdan ve tel miktarı değişmektedir. Klapdan ve tel miktarı çok ise “ağır”, desensiz ise “sade” olarak adlandırılır. İç ve dış Kaftan yapımında da kullanılan diba, hediye olarak ta sıklıkla sunulmuştur. Yurt dışına giden elçilerle ülke dışındaki önemli kişilere gidecek saray tarafından verilecek hediye listelerinde Diba kumaş ismi de geçmektedir. İpek kullanılarak dokunan kumaşlara genel olarak ipek, ipekli veya harir (aynı zamanda ipekten yapılan bir cins kağıdın adı) adı verilirdi. Diba, ipekli kumaş olmakla beraber dokuma şekli, dokunduğu yer, iplik veya nakışları incelendiğinde farklılık gösterirler. Diba, motiflerle süslü ipekli bir kumaştır. Diba kumaşlarda dallı ve çiçekli motifler hakimdir. Diba kumaşın altın veya gümüş tel karıştırılarak dokunmuş türleri de vardır. Diba yalnızca elbise kumaşı olarak değil külâh vs. yapımında da kullanılırdı (Öztoprak 2010;110). Nakışlı olanlarına “nakışlı diba” (dibâ-yı münakkaş) denilirdi. Dibâ, hem sarayın hem de halkın tercih ettiği bir kumaştı. Eksûn ise,

bir kumaş cinsi veya sözlüklerde siyah renkli, fâhîr libas, süslü ve değerli elbise olarak geçmektedir. Siyah rengin dışında kırmızı renkte, desenli, dalgali ve menevişli eksûnlar da bulunmaktadır.

"Müzeyyen siyâh libâs, libâs-ı fâhîr" (Hüseyn Kâzım Kadri, 1927: 262). Hil'at-ı fâhire eksûn u perend atlasdur / Per-niyân nakşî olan nev'a dinür atlasdan (Kılıç, 2007: b.560).

Beyitlerde de eksûn genellikle değerli bir elbise ve kumaş çerçevesinde yer almıştır. Ahmedî (ö.1412-13)'nin İskender-nâme'sinde İskender'in Gülşâh için bir saray hazırlatmasından söz edildiği bölümde sarayın süslenmesi için gerekli şeyler ile Gülşâh'a süs için verdikleri arasında atlas ve harîrin yanında eksûn dan söz edilmiştir. Burada eksûn değerli kumaşlar arasında süs, zenginlik ve ihtişam sembolü olarak kullanılmıştır (Akdoğan: b.1910), (Şahin 2016;135).

Şahin, makalesinde diba ve eksun isimli kumaşların yer örtüsü olarak da kullanıldığını söz etmektedir;

"Değerli kumaşların yer, duvar, kapı gibi yerlerde döşemelik olarak kullanılması âdetine gönderme yapılan bazı beyitlerde de eksûn geçmektedir. Mesela Celîlî (ö.1569?)'nin Hüsrev ü Şîrin mesnevisinde Hüsrev'in şehri Şîrin için hazırlattığı anlatılırken dîbâ ile birlikte eksûndan söz edilir. Münîrî (ö.1520?)'nin Siyer'inde de eksûna döşemelik kumaşlar arasında yer verilmiştir:

Der ü divârî pür-eksûn ü dîbâ

Olur gülzâr-ı cennet bigi zîbâ (Celîlî; Kazan, 1997: b.1760)

Döşetdi atlas u eksûn ü dîbâ

Müzeyyen oldu hoş vech ile zîbâ (Münîrî; Çorak, 2010: b.4864)" (Şahin 2016;136).

Oğuz, kitabında, "XV. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul Dibası adında bir kumaşın görüldüğünü; dibanın iyi cins atlas kumaş olduğu ve bir önceki dönemde sarayın diba gereksiniminin Mısır, Şam, Sakız atlasları ile giderildiği, sonradan bu ihtiyacı Bursa, Şam ve Haleb'in karşıladığını" ifade etmiştir (Oğuz 2004: 262).

Zerbaft: Bazı motifleri altın tel ile dokunan ipekli kumaştır. 16. yüzyılın ikinci yarısında arşiv kayıtlarında seraserle birlikte ismi çok geçmiştir (Gürsu 1988: 26). Atkı ve çözgü ipliği ipek, motifleri bazen alaşımlı gümüş telle dokunmuş sert bir kumaştır.

Farsça zer (altın) ve baften (dokumak) kelimelerinden gelir. Altın tellerle dokunan kumaş anlamını taşır. Zerbaft'ın bazı motifleri altın tellerle dokunurdu. Çözgüsü ipekle, atkısı desenleri altın veya altın karışımı gümüş tellerle dokunurdu. Zerbaft üretimi Bursa ve İstanbul'da yapılıyordu. Çok değerli bir kumaş olduğundan, sadece saray mensuplarınca kullanılmıştır (Mutlu v.d. 2017: 96, 101).

16. yüzyıl ikinci yarısından sonra sırmalı altın telle ya da değerli metal teller ile desenli olarak dokunmuştur (Uğurlu 2001: 28).

Zerbaft; "çözgüsü ve atkısı ipek, motifleri bazen alaşımlı gümüş telle dokunan bu sert kumaşa "altınlı kadife" veya "müzehheb kemha" adı verilmiştir. Venedik kumaşları olarak da anılmış ve padişahlara armağan olarak getirilmişlerdir. Zerbaft veya zerbeft olarak farklı kaynaklarda anılan kumaşın, desenlerinin bir kısmı altın telle dokunmuştur (Berkol, 2013: 273). Altınlı Kadife Zerbaft, Bursa İşi Zerbaft, Çatma Zerbaft, (Müzehheb Kemha Zerbaft, Zerbaft Ala, Zerbaft Kadife, Zerbaft Tokat gibi çeşitleri vardır (Berkol 2013: 306, 309, 320, 327).

Resim 9. Rozet desenli Seraser Şalvar, Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul, env. no. 13/965, 16. y.y. sonu, uzunluk: 140 cm, tezgah eni: 67 cm (sol) Seraser kumaştan yapılmış çocuk kaftanı, 17. y.y. ilk yarısı, TSM 13/265 (Gürsu 1988: 147) (sağ)

Atlas: İpekle dokunan, parlak bir kumaştır. Çözüğü yüzölçümlü bir dokumadır ve atkı telleri gizli kalır. Parlaklık iplikle birlikte örgüden kaynaklanmaktadır. Avrupa'nın saten dediği kumaşa çözgü iplikleri yan yana geldiği için yüzey parlak görünmektedir. İpeğin parlaklığını en iyi gösteren bir kumaş türü olduğu için tüm ülkeler atlas dokuma yapmışlardır. Atlas kumaşların padişah kaftanları yapılanlarında kırmızı, mavi ve yeşil renkler kullanılmıştır. Atlas renklendirmede kullanılan boya çoğunlukla kırmızı kökboyası olmuştur (Sezgin vd. 1994: 50).

Atlas tel adedine ve doku özelliğine göre değerlendirilen bir kumaştır. Padişahlara ait giyim eşyası arasında atlastan kaftanlara sıkça rastlanmaktadır. Düz dokulu atlasların yanı sıra uzunlamasına yollu olan ve "taraklı" denilen atlas kumaşlarda kullanılmıştır. Kaliteli olanına "Diba" da denilmektedir (Öztürk 2010: 44).

Osmanlı sarayında seraser, çatma, kadife kumaşlarla birlikte kaftanlık ve mefruşat olarak kullanılan kumaşlardan olan atlas, düz renkli, parlak, sık dokunuşlu, ipekli bir dokumadır. Atlasın taraklı, düz ve hareli (çubuklu) çeşitlerinden maada eskiden kullanılan sürmayi denilen bir çeşidi de çok makbuldür (Gönül 1968: 63).

Resim 10. Pamukla sıyrılmış kısa kollu Atlas kaftan, TSM, İstanbul, env. no. 13/40 (Atasoy vd. 2001: 11).

Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan baskı yöntemi ile desenlendirilmiş kaftanlarda çoğunlukla atlas kumaş tercih edilmiştir. Bu teknikte detaylı ve çarpıcı desen etkileri yaratılmıştır. Paralel çizgiler, serviler, kemerler, ağaçlar, tavus kuşu tüyleri, yıldızları çevreleyen dalgalı vevv çizgiler, lale, yapraklar ve rozetler bu desenler arasında yer almaktadır (Atasoy vd. 2001: 220).

3.2. Ulaşılabilen Kaynaklara Göre Payendaz Örnekleri

Çalışmada, günümüze ulaşmış görsel kaynaklarda kayıtlara Payendaz olarak geçmiş ve kaydedilmiş bir örneğe rastlanmamıştır. Özellikle müzelerde Payendaz adıyla envanterlere kayıtlı bir tekstil bulunamamıştır. Tarafımdan bulgularan ve Payendaz olarak kullanıldığı tahmin edilen dokumalar aşağıda belgelenmiştir.

Env. no.15. 125.7 (URL-8),

Resim 11. Yüzyıl Seraser dokumaları, (URL-8)

Tarih:16. yüzyılın başları
Köken: İstanbul
Orta: İpek, metal sarılmış iplik (seraser)
Boyutlar: Tekstil: Boy. 36,83 cm
En. 16,2 cm
Çerçeve: Boy. 54 cm
En. 42,5 cm
Envanter numarası:15.125.7

Bu tekstil parçası, enine bantların içinde küçük çintemani desenlerinin yan yana sıralanmasıyla düzenlenmiştir. Bu seraser örneğinde, kumaşın altın zemini, sarı bir ipek çekirdeğin etrafına sarılı ince gümüş tellerden oluşan atkı iplikleri ile elde edilir ve kumaşın yüzeyine parlaklık verir. 16. yüzyılın ilk yarısından bugüne kadar hepsi küçük ölçekli dekorasyonun dar yatay bantları sergileyen Osmanlı seraser örnekleri son derece nadirdir ve sadece çok

küçük dikey parçalarda hayatta kalmıştır. Oldukça istisnai olan İstanbul'da Topkapı koleksiyonlarında hiçbiri kalmamıştır ve hayatta kalan hiçbir parça kesilerek giysi yapımı için tasarlandıklarını göstermemektedir. Tören cübbelerinde bir güç görüntüsü yansıtmak için ideal olan, çoğu Osmanlı seraserinin karakteristik büyük ölçekli tasarımları ve geniş gümüş zemin alanları, bu küçük ölçekli seraser kumaşların kullanım amacını daha gizemli hale getirir. 15.125.7 envanter kayıtlı seraser, çintemani formlarının, üçlü gruplar halinde altın zeminde, kırmızı, mavi, yeşil, siyah bantların tekrarıyla oluşmuştur.

Resim 11'de görülen seraser kumaş Resim 12'de görülen Nâdiri Divanı'nda Padişah I. Ahmet'in atının ayakları altına serilen kırmızı beyaz enine bantlı payendazlardan biri ile oldukça benzerlik göstermektedir. Şekil 10'daki seraser kumaşın teknik ve sanatsal konumu ve minyatürdeki benzerliği, payendaz olarak kullanıldığı ihtimalini güçlendirmektedir.

Resim 12. I. Ahmet Edirne'de, Nâdiri, Divan, 1605 civarı TSM. H. 889 y.10a.
(Bağcı vd. 2006: 213, resim. 175)

Resim 13. 16. yy. Seraser dokumanın ön ve sırt görünümü, (URL-9)

Tarih: 16. yüzyılın ilk yarısı
Köken: İstanbul
Orta: İpek, sim sarılmış iplik (seraser)
Boyutlar: Tekstil: Boy. 45,4 cm
En. 14.14 cm
Envanter numarası: 2003.519

Pahalı materyaller, seraser adı verilen nadir ve değerli bir Osmanlı ipek kumaşları üretmek için gümüş ve metal sarılmış ipek (klapdan) kullanılarak çok yönlü bir teknikle dokunmuştur. 16. yüzyılın ilk yarısından itibaren üretimin erken döneminden çok az örnek varlığını sürdürmektedir. Genellikle küçük ölçekli dekorasyonun dar yatay bantlarında düzenlenen tipik Osmanlı sanatsal dilinden oldukça farklı tasarım ve motiflerle dokunurlar. Hem geniş hem de dar yatay bantlardan oluşan bu tekstil parçası, daha ayrıntılı bir tasarıma sahiptir. Daha geniş bantlarda, her biri sekiz yapraklı gümüş çiçek taşıyan mavi elmas benzeri dikdörtgenler, iç içe iki gümüş şerit benzeri formdan oluşan kırmızı bordürlerle çerçevelenir. Bu daha geniş bantlar, mavi dalgalı sarmaşıklardan oluşan daha dar beyaz zemin bantlarıyla dönüşümlü olarak kullanılır. Genel etki, metal sarılmış ipliğin gümüş parlaklığı ile vurgulanan renkli ipek zenginliğinden kaynaklanmaktadır. Daha sonraki seraser parçaları çoğunlukla tören cübbeleri için üretilirken, öncekilerin kullanımı hala esrarını korumaktadır. Bu yatay bantlı seraser kumaşlardan sadece birkaçı 1550'den sonra Osmanlı çiçek tarzının etkisini gösteren tasarımları göstermektedir, bu da çoğunluğun 16. yüzyılın ilk yarısından itibaren ortaya çıkabileceğini düşündürmektedir.

Oldukça istisnai olan bu parçalar İstanbul'da Topkapı koleksiyonlarında bulunmamaktadır ve hayatta kalmış tekstil parçasından, giysilere yönelik olmadıklarını göstermektedir. Tören cübbelerinde bir güç görüntüsü yansıtmak için ideal olan, çoğu Osmanlı seraserinin karakteristik büyük ölçekli tasarımları ve geniş gümüş zemin alanları, bu küçük ölçekli seraser kumaşların amaçlanan kullanımını daha esrarengiz hale getirmiştir.

Osmanlı tören minyatürlerinde tasvirleri görülen payendazların görünümüne çok benzeyen bu yatay bantlı tekstil parçalarının payendaz olma olasılığı yüksektir. Oldukça küçük boyutta olan bu parçaların tezgâh enleri 60-90 cm arasında olan, boyları 90 metreye kadar varan payendazlardan kalan parçalar olduğu düşünülmektedir.

Sonuç

Osmanlı döneminde ipekli yer örtülerine ya da yol halılarına Payendaz denilirdi. İpekli kumaşlar, padişah ya da şehzadelerin yaya veya atlı olarak geçecekleri yollara serilirdi. Bu gelenek Osmanlı'da yalnızca askeri kutlamalara özgü bir durum değildi, aynı zamanda saygı ve bağlılığı da ifade ediyordu. Payendaz yani ipekli yer örtüsü kullanımına ait yazılı ve görsel kaynaklar mevcut olmasına karşın, günümüze ulaşmış müze envanterlerine Payendaz adıyla kayıtlanmış bir veriye rastlanmamıştır. Bu çalışmada, Osmanlı döneminde Payendaz kumaşların özellikleri, tarihçesi, kullanımına dair yazılı ve görsel kaynaklar, payendaz yapımında kullanılan kumaşlar araştırılmış, günümüze ulaşmış Payendaz dokumaların olup olmadığı tespiti yapılmıştır. Payendaz kumaşlar, Osmanlı döneminde toplar halinde törenlerde kullanılmak üzere üretildiğinden, Newyork Metropolitan Sanat Müzesi Tekstil arşivinde bulunan İpekli kumaşlardan Payendaz olma olasılığı bulunan iki dokuma incelenmiştir. Seraser olan iki ipekli dokuma da kompozisyon şemaları enine bantlar şeklindedir. Birinci dokumada kompozisyon şemasında çintemani motifleri istiflenmiştir. İkinci dokumada yine enine bant şemalarının içi zencerekli baklava biçimleriyle doldurulmuştur. Osmanlı dönemi törenlerini betimleyen minyatürlerde, özellikle Surname, Şehinşahname ve Nadiri Divanı'nda padişahların atının ayakları altına serilen payendazların görsel incelemelerinde müzede bulunan ipekli dokumalarla benzerlik gösterdiği saptanmıştır. Payendazların işlevi yere serilme olduğundan ve üzerinden binek hayvanların geçmesinden dolayı aşınmaları çok mümkün olan payendazlardan geriye çok fazla kumaş kaldığı düşünülmemektedir.

Kaynaklar

- Akpınarlı, Feriha ve Zeynep Balkanal (2012). "16-18. Yüzyıllarda İstanbul'da Üretilen Kumaşlarda Bitkisel Bezemelerin İncelenmesi", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* / 2012-1 (Ocak-Haziran) (Balkan Özel Sayısı-I): 179-209.
- Atasoy, Nurhan. vd. (2001). *İpek: Osmanlı Dokuma Sanatı*, İstanbul: TEB İletişim ve Yayıncılık.
- Aypay, İrfan (2005). "Klasik Türk Şiirinde Nevruzun İşlenişi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt 7. Sayı 2: 1-12.
- Berkol, Ceyhan (2013). *Yazılı Kaynaklarda Yer Almış Osmanlı Kumaşlarının İrdelenmesi*. Sanatta Yeterlik Tezi. İstanbul: Haliç Üniversitesi.
- Cenkmen, Emin (1948). *Osmanlı Sarayı ve Kıyafetleri*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Cimilli, Canan (2007). *Topkapı Sarayı'nın Anıtsal Kapılarının İşlev ve Sembolizm Açısından İncelenmesi*, Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi.
- Boeschoten, Hendrik ve Martin van Bruinessen (1988). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Mısır, Sudan, Habeş (1672-1680)*. 10.Cilt. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Çuhadâr Hafız Hızır İlyas Ağa (1987). *Tarih-i Enderun/ Letaif-i Enderun 1812-1830*. (Haz. Cahit Kayra), İstanbul: Güneş Yayınları.
- Gönül, Macide (1965). "Türk Padişahları Giyimleri Seksiyonu", *Türk Folklor Araştırmaları*. Cilt: 9, S:188: 3673-3677.
- Gönül, Macide (1968). "Topkapı Sarayı Müzesinde Bulunan Padişah Kaftanları". *Türk Etnografya Dergisi*.S:10: 56-66.
- Gürsu, Nevber (1988). *Türk Dokumacılık Sanatı*, İstanbul: Redhouse Yayınevi.
- Iida, Miki (2012). "Florentine Textiles for the Ottoman Empire in the Seventeenth Century", *Hitotsubashi Üniversitesi Arşivi, Tokyo, Mediterranean World*, 21: 179-196.
- İpek, Abdulttalip (2016). "Nedim'in "Köşk Kasidesi" ne Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın Nazirelerinin Tâhirü'l-Mevlevî Tarafından Şerhi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 56: 981-1030.
- Kartal Semiha ve Banu Hatice Gürcüm (2018). Seraser Dokumalardan Esinlenen Bir Tekstil Koleksiyonu, *Akademik Sanat Dergisi*. Cilt 3, Sayı 6: 64-85.
- Koçu, Reşad Ekrem (1967). *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları. Başnur Matbaası.
- Kurul, Mustafa (2012). *17. Yüzyıl Osmanlı Hâssa Terzileri*, Doktora Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Mutlu, Serap, vd. (2017). *Osmanlı Saray Kumaş Desenlerinin Giysi Yüzey Tasarımlarında Kullanılması*, 3. International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS). <http://www.registericpess.org/index.php/ICPESS/article/download/2185/433>, erişim tarihi: 27.07.2020.
- Necipoğlu, Gülru (1991). *Architecture, Ceremonial and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, New York: Architectural History Foundation.
- Necipoğlu, Gülru (2007). *15. ve 16. yüzyılda Topkapı Sarayı Mimari*, Tören ve iktidar, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Oğuz, Burhan (2004). *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri*, İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları.
- Ortaylı, İlber (2008). *Osmanlı Sarayında Sanat*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- Öz, Tahsin (1937). "Bir Saray Düğünü", *Yedigün Dergisi*, Sayı: 224: 7 (<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/3844/001582099010.pdf?isAllowed=y&sequence=3>, erişim tarihi: 26.07.2020).
- Öz, Tahsin (1946). *Türk Kumaş ve Kadifeleri*. Cilt: I. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Öz, Tahsin (1950). *Türk Kumaş ve Kadifeleri* Cilt:2. 17. – 19. Yüzyıl ve Kumaş Süslemesi, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.

- Özata, Murat (2012). *Osmanlı İpekli Kumaşlarının Analizi ve Modern Jakarlı Dokuma Makinelerinde Tekrar Dokunması*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Özen Esiner, Mine (1980-81). "Türkçe'de Kumaş Adları", *Tarih Dergisi*, Sayı XXXIII, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Özen Esiner, Mine (1982). "Türkçe'de Kumaş Adları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Fatih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısı, Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Özkan, Ömer (2007). *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı: XIV-XV yüzyıl*, İstanbul: Kitabevi Yayınları; 310.
- Öztoprak, Nihat (2010). "Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* S.4: 103-154.
- Öztürk Gencal, Zeynep (2010). *16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Kaftanları*, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Haliç Üniversitesi.
- Reyhanlı, Tülay (1983). *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat (1582-1599)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Sezgin Şerife ve Nesrin Önlü (1994). "Osmanlı Klasik Dönem İpekli Saray Kumaşları", *Tekstil ve Mühendis Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 43-44: 48-51.
- Soyyigit, Derya (2013). *Şakā'iku'n-Nu'Māniyye Tercümesi Hadāiku'r-Reyhan Minyatürlerinin Renk ve Kompozisyon Açısından Çözümlemesi*, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Şahin, Esmā (2016). "Osmanlı Şiirinden Giyim-Kuşam Literatürüne Bazı Ekler", *Journal of Turkish Language and Literature* Sayı:2, Cilt: 2: 129-146.
- Taş, Hakan (2010). *Dîvân (İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin), Vusûlî, [ö. 1000/1592]*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 3308.
- Tezcan Hülya ve Selma Delibaş. (1980). *The Topkapı Saray Museum. Costumes, Embroideries and Other Textiles*. Translated, Expanded and Edited by J. M. Rogers, Boston: Little Brown and Company.
- Tezcan, Hülya (2002). *Osmanlı Dokumacılığı Türkler*, 12, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Uğurlu, Servet Senem (Başarır) (2001). *Klasik Osmanlı Dönemi (16. yüzyıl-17. yüzyıl) Saray Dokumalarının Motif Gelişimleri ve Kompozisyon Sistematiği*, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1984). *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yardımcı, Kevser Gürcan (2016). "Osmanlı Dönemi Dokuma Sanatı Ürünlerinden Örnekler", *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, Sayı: 2 (Özel Sayı 1): 219-241.
- İnternet Kaynakları:
- URL1-<https://www.millisaraylar.gov.tr/blog/dokumanin-saltanati-hereke-kumaslari>, erişim tarihi: 03.06.2020
- URL2-https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1rm%C4%B1z%C4%B1_hal%C4%B1, erişim tarihi: 03.06.2020
- URL3-<http://www.turkiyemodahaberleri.com/magazin/kirmizi-hali-gelenegi/>, erişim tarihi: 03.06.2020
- URL4-<http://www.lugatim.com/s/payendaz>, erişim tarihi: 30.0.2020
- URL5-<http://muhaz.org/unden-bugun.html?page=13>, erişim tarihi: 31.05.2020
- URL6-<http://minyatürart.blogspot.com/2010/07/bab-i-humayun-sehinsehnameden-nakkas.html>, erişim tarihi: 30.0.2020
- URL7-<https://www.royalacademy.org.uk/art-artists/work-of-art/suleyman-the-magnificent-going-to-the-mosque>, erişim tarihi: 29.05.2020
- URL8-<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/446825>, erişim tarihi: 05.06.2020
- URL9-<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/454609?searchField=All&sortBy=Relevance&ft=ottoman+diba+fabric&offset=0&rpp=20&pos=3>, erişim tarihi: 22.07.2020

THE USE OF PAYENDAZ IN THE OTTOMAN PERIOD ACCORDING TO THE SOME RESOURCES

Naile Rengin OYMAN

ABSTRACT

The Turks developed a very strong weaving culture and produced extraordinary fabrics in the historical period, especially in the Seljuk and Ottoman periods. Ottoman weaving lived its most magnificent period especially in the 16th century. The fabrics that have a very rich material and pattern content, called Ottoman "Palace Fabrics", were woven with high technique, was an important commodity as a commercial element. Ottoman-era fabrication has experienced such a magnificent period that it was customary to lay silk fabrics with gold and silver mixture on the roads where the sultans walked. These fabrics were called Payendaz. "Payendaz" were thick fabric runners laid on the roads that the sultan walked. In the literature review, it has been observed that there are not many written publications and visuals about the use of "Payendaz" in the Ottoman period. This study has been conducted since it has been determined that there are not enough sources regarding the use of Payendaz fabrics in Ottoman fabric art, as well as dealing with their technical and artistic features. The study has been prepared using the literature review method. First of all, literature review was carried out. Written and visual sources determined as a result of the scanning were classified and interpreted by compiling the information and images in the sources.

Keywords: Ottoman period, Silk, Silk fabric, Silk ground cover, Payendaz